
EN TELEOLOGISK HISTORIA

ANDERS BJÖRNSSON

Jag tycker mig ha läst Cecilia Stegös bok förut. Den påminner, på ett litet uppochned vänt sätt, om någon av 70-tals-vänsterns pamfletter. Ställer intressanta frågor, men ger fyrkantiga svar. Man lär sig – inte genom att gå in i texten utan genom att distansera sig från den. Då märker man att det som på nära håll verkade vara en totalförklaring endast är en aspekt på problemet.

Stegö berättar, i befogad polemik mot mytmakarna bakom det stora traditionalistiska utställningsprojektet, historien om Sverige mellan de båda stormaktstiderna: 1720–1920. Någonstans i mitten av den perioden inträffar en avgörande händelse – vad vi skulle kunna kalla ett liberal-kapitalistiskt genombrott. Hon menar att den skulle vara förtigen i svensk historieskrivning. (En mindre befogad anmärkning dock, för hur mycken forskarmöda har inte ägnats åt att tidsfästa Sveriges ekonomiska take-off?) Under några decennier fram till första världskriget infaller bourgeoisins stora ögonblick. Politiska nydanare och industriella entreprenörer bryter ner föråldrade samhällsstrukturer. Denna

---

ANDERS BJÖRNSSON är vetenskaplig medarbetare i Sveriges Radio.

klass, och endast den, är den drivande kraften i den moderna epokens historia – för att travestera ett gammalt Mao-citat.

Det är väl just på den punkten jag vill starkt ifrågasätta Stegös skildring och tolkning av förloppet.

Marginalpopulation

1720, efter det stora nordiska kriget, var Sverige ett slaget och fattigt land. Men mycket litet talade för att Sverige hundrafemtio år senare, när den industriella revolutionen sätter igång på allvar, fortfarande skulle vara Europas armaste nation, med undantag för Irland. Sverige hade istället kunnat gå Englands väg – det effektiva statsmaskineri och det legalistiska rättssystem som grundlagts under den karolinska epoken var väl anpassade efter en kapitalistisk utveckling. Det aristokratiska jordägandet hade starkt

försvagats genom reduktionen. Men ännu svagare var den borgerliga klassen. Den saknade tro på sig själv. Under hela seklet efter – den första – stormaktstidens fall var den svenska bourgeoisin en marginalpopulation, ingen dynamisk faktor i samhällsutvecklingen.

Innovationerna trillar in

Det påståendet är i och för sig förenligt med Stegös tolkning. Det är ju först i mitten av 1800-talet som den moderna svenska borgerligheten kommer loss, anser hon. Det är då vi får en snabb och intensiv kraftutveckling av liberalt och kapitalistiskt slag. Feodala, medeltida atavismer – som skråtvång och ståndsriksdag – sopas undan. Med ett jättekliv tar vi oss in i den moderna epoken. Tullpolitiken angrips, infrastrukturen byggs ut, innovationerna trillar in som spelmarkerna vid roulettbordet. Ingen grundarkapitalism är snabbare än den svenska, från 1870 och framåt, utom möjligen den japanska. Stegö skulle ha kunnat hänvisa till den rysk-amerikanske ekonom-historikern Alexander Gerschercroons bekanta tes om fördelarna av att komma sent, "the advantages of backwardness". Vi behövde inte göra om andras misstag. Men det gör hon inte. Istället ojar hon sig över att det har tagit sån tid. Tematiken är "vi dumma svenskar"; varför dröjde vi så länge med

att inse moderniseringens nödvändighet, konkurrenskapitalismens förtjänster?

Bönderna maktfaktor

Nu är det här emellertid två olika saker. Samhället kan moderniseras på olika sätt. Det finns flera vägar till "the wealth of nations". Långt före det liberal-kapitalistiska genombrottet hade moderniseringen varit på väg. Men den ser inte riktigt så ut som Stegö förväntar sig. Hennes teleologiska utvecklings-schema hindrar henne, liksom på sin tid dogmatiska marxister hindrades från, att se parallella förlopp, ett antal samtidiga framkomstvägar. En sak är att den borgerliga klassen inte förmådde ta striden med privilegiesamhället, förrän privilegierna i praktiken var obsoleta, ointressanta; snarare än drivkraft ser jag den som fullföljare. Vad som istället hände var att de svenska bönderna under gott och väl hundra år, från det att det uppstår en jordmarknad i början av 1700-talet via Gustav III:s jordreformer i samband med förenings- och säkerhetsakten 1789, etablerar sig som en ekonomisk och politisk maktfaktor. Den självägande familjejordbrukaren blir den stora modernisatorn i svensk ekonomi; han står för framstegen inom redskapsutveckling och odlingsteknik; han skaffar sig egna torpare och häver sig upp ur den rena subsistenstillvaron; han rationaliserar driften genom ägoskiften

och bysprängningar. Med någon överdrift kan man säga att hela 1800-talet är den välbärgade allmogens århundrade. Alla övriga klasser får maka på sig; jordbrukets underklasser tillväxer i antal och elände.

Ofrånkomliga misstag

Det här skiljer ut Sverige från en förväntad normalekonomisk utvecklingsväg – från att bli England. Å andra sidan: vad är det som säger att alla länder ska gå Englands väg, "the first industrial nation"? Det är ju det stora felet hos en samhällstänkare som Marx. Hans analys av kapitalismen utgår från att den engelska samhällsomvandlingen är både fränstötande och förebildlig: alla kapitalistiska samhällen utvecklas på likartat sätt, måste göra om samma misstag. Bönderna måste avhysas från sina jordar, barnen måste ner i gruvschakten. Många måste få det riktigt urdjävligt, innan alla kan få det betydligt bättre. Vi tänker oss stora fabriksstäder, med ändlös slumbebyggelse och bolmande skorstenar – och ser vi ingenting av detta i det egna landet. "Den enda vägens" politik tillämpad på historien. Är vi fångna i en sådan föreställningsvärld ser inte heller att den svenska industrialiseringen väsentligen är en landsbygdsindustrialisering – stadsborgerskapet spelar en undanskymd roll i omvandlingen. Kapitalet och arbetskraften, naturresurser och kom-

munikationer, allt detta är inbäddat i den agrara miljön. Som förvisso inte var någon idyll. Men poängen är att på landsbygden gjordes produktiva investeringar medan de större städerna levde på jordbrukets överskott, de var parasitära, kunde inte reproducera sig själva. Genom bondehandel och bondehantverk skedde en tidig kapitalackumulation i det tysta. Stegö ondgör sig över det undermåliga landsvägsnätet långt in på 1800-talet. Men i Sverige gick en stor del av transporterna på vatten (vad har inte traderna på Mälarn betytt för svensk ekonomi genom seklerna!), under den kalla årstiden på snö och is. England fick sin McAdam, vi hade Baltzar von Platen. Skillnaden är, om man så vill, paradigmatisksk.

Vi ser alltså inte vad vi föreväntar oss att få se, och frågan är om vi inte när vi studerar historiska skeenden måste göra oss av med alla sådana förväntningar. Vi väntar oss att få se en liberal-kapitalistisk guldålder – och slås av hur kort denna guldålder är! Några decennier i mitten av 1800-talet: det är den rövarkapitalistiska epoken i svensk ekonomi. Lars Johan Hiertas och malmgårdskapitalismens tid. Ta en sådan gestalt som Almqvist, 200-års-jubilaren. Han slår igenom som fri författare just nu, åren kring 1840. Och han uppträder i sin egenskap av konstnär precis som en kapitalistisk entreprenör: kastar sig från

det ena projektet till det andra, sprider sitt intellektuella riskkapital på många händer, skriver i många blad samtidigt, hoppar från förläggare till förläggare, just när katastrofen inträffar, 1851, har hanseriösa planer på att köpa Aftonbladet av Hierta. Allt verkar möjligt och allt är mycket ruffligt. En intensiv kraftutveckling på mycket kort tid. Och så plötsligt är det hela över. Exakt när framgångshistorien rullas upp, under seklets sista decennier, börjar stat och organiserade intressen att på nytt lägga sig i ekonomins funktionssätt. Vi får protektionism och järnvägspolitik, parter på arbetsmarknaden, lagar om arbetarskydd osv. Den konkurrenskapitalistiska fasen i den svenska ekonomins historia tar slut i samma ögonblick som den har inletts. Sveriges andra stormaktstid kommer efter 1920 att ta formen av ett organiserat samspel mellan rationella företagsledare och rationella arbetarledare med statsmakten som garant för samhällsfreden. Men denna "korporativa kapitalism" har en förhistoria.

Modernitetens överideologi

Svenska Dagbladets chefredaktör Mats Svegfors har påpekat (i Timbro-skriften *Vi dumma svenskar*, en sällsynt illa vald titel, eftersom där sägs många klokskaper), att den svenska politiska kulturen har utvecklats i tre olika ekonomiska sammanhang: godset, socknen och

brukssamhället. De svarar i sin tur mot tre sociala kategorier: aristokratin, bondeståndet, borgarklassen. Nu vet vi att aristokratin här aldrig har haft samma ekonomiska maktbas och samma självklara politiska förstarangsställning som i England eller på kontinenten. Det är ett tidigt särdrag i den svenska vägen eller "modellen". Ett annat är att böndernas rättsliga och ekonomiska situation i motsvarande mån har varit förmånligare än i andra europeiska länder. (Vi har haft få bondeuppror i Sverige. Där de förekommit har de förlöpt på ett annat sätt än exempelvis i Frankrike. Franska bönder har avrättat adelsmän och bränt godsarkiv. Svenska bönder har stormat borgar och räddat arkiven. Där har de funnit skydd mot övergrepp och orättmätiga tungor.) Brukskulturen åter har fostrat en anda av paternalism, överhetsomsorg, omhändertagande, som – menar Svegfors – övertas av den socialdemokratiska välfärdsstaten och görs till den svenska modernitetens överideologi. Omnipotenta socialingenjörer lägger sig till med ett ansvar för människorna, helheten, som egentligen bara är gammal hederlig brukspatronsfilosofi. Så etableras konsensus och samförståndsanda, medan den individuella skaparkraften går under.

Formell jämlikhet

Dock: inte heller Svegfors har gett någon allmän förklaring utan blott en delaspekt på den socialdemokratiska politiska hegemonin. Paternalismen kunde fungera som en brygga mellan ett nytt och ett gammalt system för ledning och ansvar. Den blev en formel för att undvika öppna klasskonflikter i ett skede när både arbetarrörelsen och arbetsgivarsidan tycktes gå på ohjälplig kollision med varandra. Men arbetarrörelsens och socialdemokratins egen självförståelse, idén om det goda samhället, bygger i allt väsentligt, vill jag mena, på traditionen från de starka bysamfälligheternas och sockensjälvstyrets dagar. Det är den som slår igenom i nykterhetslogerna, i det frivilliga bildningsarbetet, på fackklubbsmötet. Den formella jämlikheten. Särintressenas lokala organisering. Det är samma associationstanke som uppkommer när staten, i den förste bernadottens Lilleput-Sverige, försöker avsvära sig gamla åtaganden på det sociala

området. Det är nu kommunerna, som ännu inte uppfattas som offentliga samhällen, blir ålagda uppgifter som skola, sjukvård, fattigförsörjning – ett "systemskitte" jämförbart med vår egen tids. Staten ville inte ha så mycket på händerna, sa de Geijer. Och när staten, det offentliga, började avregleras, "dissocieras", då måste samhället, det privata, "associeras", reglera sig självt. Det är därför Sverige under 1800-talet blir så föreningsrikt – om det nu gällde välgörenhet eller folkbevärning eller badande vänner eller subversiva hantverkarklubbar – till skillnad från de flesta av våra grannländer där ingrepp och styrning från en "Obrigkeitsstaat" är det normala. Också här visar sig bondesamfundets, de små gemenskapernas, livskraft.

Personligen tror jag att detta är en lärdom i diskussionen om pågående systemskiten. När staten träder tillbaka måste samhället träda fram. Särintressena har ännu inte sagt sista ordet.